

ЯК Я БУВ ЛІТЕРАТУРНИМ РЕДАКТОРОМ ГАЗЕТИ “ГОЛОС ГРОМАДЯНИНА”

Останні роки горбачовської перебудови (тільки ніхто достеменно не знав, що вони дійсно останні) дуже точно назвали в Житомирі *весною*: як навесні людина переходить річку по кризі, й боїться, й знає, що це небезпечно, ба навіть смертельно, що можна провалитися й не вижити, й інколи відступає, але йде вперед, бо щось таке там (не дуже чітке та зрозуміле ЯК Я БУВ ЛІТЕРАТУРНИМ РЕДАКТОРОМ «ГОЛОСУ ГРОМАДЯНИНА» (ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТИЧНА ВЕСНА), проте жадане) майорить попереду й кличе, що зупинитися вже немає змоги, – так і в тогочасному політичному житті було... Не був тут винятком і я...

Тому ми з дружиною почали з 1989 року постійно ходити майже на всі мітинги (включаючи велелюдні на стадіоні), зібрання, сходки під зарічанським дубом, які влаштовували керівники Громадянського фронту на допомогу перебудові (а фактично на зруйнування радянсько-комуністичного ладу) – Алла Ярошинська, Віталій Мельничук, Олександр Сугоняко та Яків Зайко. До останнього мене тягнуло особливо, бо він затіяв видавати приватну (чи не найпершу в Україні) щотижневу газету, а я колись замолоду працював у газеті, тож мав певні професійні журналістські навички, які хотілося поєднати зі згаданою вже жагою свободи та українськості... Тож із усієї неосяжної теми *житомирської політичної весни* зупинюся лише на цьому, моєму особистісному її аспекті.

...27 квітня 1990 року, день після четвертої річниці чорнобильської трагедії. Бурхливий мітинг перед будівлею облвиконкому (нинішньої облдержадміністрації). У приміщенні того крила, де тоді знаходився облполіграфвидав (нині там обласне головне управління сільського господарства), йдуть непрості дебати відносно наміченого Я.Зайком на завтра випуску першого номера газети “Голос кооператора” (пізніше вона стала “Голосом громадянина” й мала ще декілька допоміжних назв). На ганок виходять по черзі то Я.Зайко, то секретар обкому партії з ідеологічних питань, кожен по-своєму тлумачить ситуацію, хід переговорів, важкість проблеми. Вже пізній вечір чи рання ніч... Нарешті Я.Зайко оголошує, що домігся права випускати газету, але боїться провокацій та зриву домовленостей, тому просить небайдужих влаштувати пікет біля обласної друкарні (недалеко, на Комсомольській – нинішній Малій Бердичівській – вулиці), аж поки наклад газети не буде відвантажений у редакцію – теж недалеко, по вул. Комсомольській, 29. Моя дружина негайно включається у цей нічний пікет, а я підходжу до Якова Яковича й коротко висловлюю йому своє бажання по-журналістському прислужитися справі демократії та свободи. Він, очевидно, вже встиг придивитися до мене на мітингах і зібраннях, бо миттєво відреагував позитивно, сказав: “Приходьте завтра-післязавтра до редакції, я вас зарахую у штат літературним редактором”.

28 квітня газета таки вийшла – накладом у 20000 примірників. 29-го я прийшов за вказаною адресою. В редакції було радісно, сумбурно й тісно, їй було виділено одну кімнату в екологічному комітеті. Головний редактор зарахував мене до штату й подарував мені перше число двомовного “Голосу кооператора”, до якого я ще не мав прямого відношення, з написом: “Михайлу Александровичу, одному из немногих (пока) сотрудников редакции “Голоса”, – на второй день после выхода газеты. 29/IV 90 г. Я.Зайко” (я ретельно зберігаю цю реліквію).

Отже, я став літредактором “Голосу”. До моїх обов’язків входило готувати до друку або пропонувати відхиляти ті матеріали, які вважав за потрібне давати мені головний редактор. Якщо матеріал ішов в унісон з нашими політичними поглядами, я ретельно правив його, доводячи до кондицій грамотності й логіки; якщо ж це був матеріал явно ворожий, але все одно йшов у друк (бо газета була вільною трибуною без цензури), я

залишав його в первозданному вигляді. Оскільки поговорити з Я.Зайком про кожну майбутню публікацію не було можливості, бо він уже був нардепом і мотався між Житомиром і Києвом, то я став практикувати адресовані йому записки з деякими думками щодо матеріалів, а також короткі листи авторам, коли вважав за потрібне щось прокоментувати. Такі записки я не вважав якимось газетним жанром, але таким їх зробив головне, бо став друкувати їх (коли вважав за потрібне) після авторських матеріалів. Помітивши це, я й сам відчув, що такий жанр мені до смаку, тож став інколи свідомо готувати подібні “післямови”. Супроводжувалися мої коментарі по-різному: то “від редакції”, то “від літредактора”, то «редакція “Голосу”», то з моїм підписом (реальним чи псевдонімним – псевдонім був найчастіше **В.Михальченко**, це дівоче прізвище матері моєї дружини, співзвучне з моїм ім’ям), то взагалі без супроводу.

Зупинюся перш за все на матеріалах, які мали соціально-політичну чи національну спрямованість.

Так, у №11 за 1990 р. після російськомовного листа “Пора трезветь” (автор – В.Н.Костенко зі Львова) було вміщено такий мій коментар: **“ВІД РЕДАКЦІЇ.** “Голос”, як помітив читач, не вперше друкує нападки на демократів. І все ж у даному випадку дещо впадає у вічі. Автор досить просторо і ніби навіть із викликом підписується як “бывший член “Руха”, но своевременно разочаровавшийся и из него вышедший”. Але, по-перше, хай буде відомо авторові, що “Голос” – газета для всіх, а не спеціально для Руху, тож вихід когось із кола прихильників Руху не може бути для редакції більш болючим, ніж вихід, скажімо, з Товариства польської культури чи з одеського “Чорноморця”. По-друге, колишній член чи прихильник Руху, а нині “один из многочисленного народа Украины”, якому від діяльності демократів “страшно для родной Украины”, міг би звернутися до нашої двомовної газети й українською мовою, а не іронізувати російським написом про “самостійну рідну Україну”. Ну, а по-третє, коли автор, уже без іронії, а з серйозним гнівним пафосом повстає проти “быдла”, проти “людей з арестантским прошлым”, що стали нині парламентаріями (ніби Л.Лук’яненко сидів за крадіжку чи вбивство, а не за святі для нього ідеї), то тут для вдумливого читача все ясно, бо двічі вживаний у листі вислів “кто есть кто” відносно самого автора опублікованого вище листа коментаря не потребує”.

А наступний мій відгук на опубліковану статтю О.І.Карабанова “Грабеж среди бела дня и криминальная преемственность поколений” (№16 за 1990 р.), не розрахований на газетне оприлюднення й адресований особисто Яковові Зайку, однак все ж таки ним оприлюднений, довго викликав у нас із ним (та й в інших працівників редакції) усмішку: **“Первая рецензия на публикацию – литредактора.** Я не очень понял смысл, но пишет товарищ превосходно”.

Інколи я виявляв обережність, не підтриману сміливим Я.Зайком, і намагався убезпечити газету від можливих репресій, бо ще існували Радянський Союз і його каральна машина. Про це свідчить наступний мій коментар до статті В.Дружного “Компа-нія” в №16 за 1990 р.: **“ВІД ЛІТРЕДАКТОРА.** На першій сторінці те, що відкреслено зліва, може бути розцінено як образа Президента. Втім, це, може, й не так, бо автор висловлюється нібито від імені висміюваних ним бюрократів – але де він “бере інтерв’ю” в бюрократів, а де в неформалів, зрозуміти я не зміг (мені здається, що гумор тут неточно адресований). Може, автор ще попрацює над матеріалом?”. Після цього – рішуче резюме головного редактора: “Редакция друкує матеріал таким, яким написав його В.Дружний”.

Забігаючи трохи наперед, продемонструю ще один прояв загальнополітичної та внутріредакційної демократії, коли позиції редакції та авторів-дописувачів, а також думки літредактора й головного редактора не співпадали, але знаходили собі місце на шпальтах газети. У №27 (58) за 1991 рік було вміщено матеріал В.Топінка з Новограда-Волинського “Чого ви лаєтесь? Відповідь Ю.Соколовському на його статтю “Пока еще не поздно” (“Правда Украины”, 11.11.1990 р.)”. За публікацією слідувала моя “рецензія”: “Цей матеріал здається застарілим ще на корені: автор у березні надсилає відповідь на

листопадову публікацію! Газета друкує в травні. Ситуацію можна було б дещо пом'якшити, якщо позбутися форми безпосереднього звертання до Соколовського. Скажімо, так: “Якось, ще у листопаді (точніше, 11.11.1990 р.) довелося мені прочитати в “Правде Украины”...”. І, оскільки автор протестує проти лайливості Соколовського, можна було б і в самого Топінка (автора) зробити стиль спокійнішим (а то “наклепи”, “бруд”, “брехня”). **В.МИХАЛЬЧЕНКО**, літредактор”. А після цього – резолюція Я.Зайка: “Головний редактор “Голосу громадянина” вважає, що відповідь Ю.Соколовському на його статтю “Пока еще не поздно”, на прохання комуністів передруковану “Голосом”, і через три місяці буде актуальною. І через три роки – доки Україна не виборе реальної незалежності”.

І ще відвертіше, гостріше – отже, й цікавіше – проглядається ця редакційна демократія в №18 за 1990 рік. Там було оприлюднено велику статтю П.Павлюка “Немного истории, или Чем мы обязаны Марксу”. Після статті під заголовком “Неожиданные комментарии” вміщено спочатку думку про неї працівника редакції (досить відомого старшим за віком житомирянам піонера анархізму): «”Немного истории, или Чем мы обязаны Марксу”: нужно здорово поработать автору, а то там большая путаница, много логических, стилистических да и политических несоответствий. Например, с лозунгом “От каждого по способностям, каждому – по потребностям”. Автор путает марксизм как метод и неомарксизм как революционную теорию! **Ю.АНИСИМОВ**»; потім – мою рецензію: “Хороший материал, но неубедительна концовка: 1. Официальное признание Бога – это тоже идеологизация общества, поэтому предшествующий тезис о необходимости деидеологизации повисает в воздухе (тогда надо говорить не о деидеологизации, а о декоммунизации). 2. Автор – не просто верующий, а верующий **православный**, поэтому его авторитет – Иисус; но для буддиста, мусульманина, иудаиста, индуиста авторитеты были бы другие. Поскольку этот автор у нас публикуется довольно часто (и будет публиковаться), то не превратится ли “Голос” из газеты для всех в рупор РПЦ помимо своей воли? ¹ Может быть, выйти из этого положения так: 1. Из предпоследнего предложения вычеркнуть слова “не только о деидеологизации общества, но и...”; 2. Перед заголовком поставить рубрику типа “Размышления христианина”. **М.ЛЕЦКИН**”. А завершувала цю низочку думок резолюція Я.Зайка:

“ОТ РЕДАКТОРА. Как заметил наблюдательный читатель, в редакции «Голоса» появились штатные сотрудники – не только главный бухгалтер, машинистка, снабженцы, работники службы милосердия, но и творческие сотрудники, литературный редактор, ведущие тематических разделов и рубрик.

В процессе становления печатного органа формируется штат, определяется и тип издания. Это аксиома. Речь о другом. От взгляда наблюдательного читателя, очевидно, не ускользнуло то, что «первозданность» публикаций первых номеров «Голоса» в последующих выпусках как-то теряется. «Не так» (с точки зрения работника редакции) сказанное слово автора вызывает пока что осторожный, но вместе с тем осязаемый редакционный комментарий.

В последнее время даже появились попытки отказа авторам в праве публикаций их выстраданных мнений. Такая позиция несовместима с типом нашего издания – **ГАЗЕТЫ ВСЕХ И ДЛЯ ВСЕХ**, – и сейчас приходится публично говорить об этом внутриредакционном сползании к принципу коммунистического единомыслия для того,

¹ Виявилося, що я з тексту статті не зовсім збагнув міжконфесійні тонкощі християнства, тому редакція одержала і в №1-2 (32-33) за 1991 рік опублікувала “Ответ на коммекнтарии”, де П.Павлюк писав: “Уважаемый Михаил Александрович Лецкий пишет: “...Как бы “Голос” не превратился в рупор РПЦ”. Хочется ответить, положив руку на сердце: эта опасность ему не грозит, потому что я не православный верующий, а протестант и не придаю особого значения разделению на конфессии”. Пізніше П.Павлюк зміцнив стосунки з “Голосом”, став його позаштатним кореспондентом, ми з ним заприятелювали, він “дістав” для мене Біблію (тоді це було ще справою непростую); пізніше він іще зміцнів у вірі, став автором декількох книжок із проблем християнства і в 1997 році презентував їх мені.

чтобы в самом начале предупредить нежелательные тенденции в складывающемся диалоге: «Голос» – читатель».

У 19 числі за 1990 рік було опубліковано російськомовний матеріал М.Беленького з Києва “Возмездие”, де автор у формі сну висловлює побоювання щодо можливих фізичних розправ із комуністами. Після матеріалу було надруковано мою (без підпису) теж російськомовну післямову: “Что и говорит, крепкий сон, – не дай Бог никому. И, главное, видеть такие сны у многих есть все основания... Но, думается, сон этот не вещий: ведь “герою” сна привиделось всё в русле того, чем его КПСС сама занималась не один год (и, пожалуй, не одно десятилетие). На смену же кровавым силам идут в обществе те, кто, отменяя большевизм, отменяет и его бесчеловечные методы общественного бытия. Так что редакция просила бы коммунистов не бояться физической расправы, а М.Беленького и других авторов – не пугать политических противников кошмарами... Живые люди все-таки!”. Ці мої слова викликали гнівну реакцію в газеті “Радянська Житомирщина”, яка в номері за 30 жовтня 1990 р. сердилася – мабуть, не стільки на мою репліку, скільки на лідерів антикомуністичного руху, яких дуже бажано було розсварити (але й ця реакція цікава, бо в ній пробиваються важливі тогочасні події, навіть мимовільні пророцтва):

“Такі-от сны сняться “Голосу гражданина”. Та ще й з таким редакційним резюме: “Що й казати, кріпкий сон, – не дай Бог нікому. І головне, бачити такі сны в багатьох є всі підстави...”. І тут же: “Редакция просила б коммунистов не бояться физической расправы”.

Цікаво, правда? Це вже не ті електричні стовпи, про які хтось колись сказав – а слова й вітром здуло, тільки гіркий осад на душі у ветерана праці остався, про що вона й розповіла на зустрічі ветеранів з молоддю. Тут друкарською фарбою на папері тиражем 15 тисяч примірників іде чорний гумор про те, як люди вистоюють у довжелезній черзі, щоб особисто повісити комуніста.

Не знаю, чи сміялася А.О.Ярошинська, читаючи цей і подібний опуси. Цілком можливо, що Я.Я.Зайко, редактор цього “Голосу”, взагалі не посилав їй примірники газети в Москву. Допускаю навіть, що А.О.Ярошинська, можливо, після останніх подій скоса дивиться на Я.Я.Зайка. Ще б пак! Скільки зусиль доклала на початку року, щоб він став таки народним депутатом республіки, а він у жовтні оголосив голодовку, добиваючись негайного виходу України з СРСР. Уявіть, що так і зробили. Як би вона могла представляти виборців Житомира в Москві, якби між двома республіками поставили прикордонників з тризубцями на кашкетах?”.

...А тим часом настав 1991 рік. Наближався розпад “живого трупа” – СРСР. Всі передчували це, але життя нібито ще тягнулося за правилами горбачовської перебудови. Тож тривало й життя “Голосу гражданина”, тривало й моє листування з читачами й дописувачами. У №11 (42) після матеріалу М.Устименка із Красноярського краю Росії з’явився мій коротенький лист до автора: “Здравствуйте, глубокоуважаемый Михаил Иванович! Весь коллектив работников газеты «Голос гражданина» взволновало Ваше искреннее письмо. Такой документ мог выйти только из-под пера человека, всем этим тяжело переболевшего. Надеемся, что Вы станете нашим постоянным автором, поведаете читателям о своей (явно нелегкой) судьбе. Хотелось бы получать от Вас разные материалы, особенно о жизни выходцев из Украины на Таймыре. Уверен, что Вы станете и агитатором нашей газеты, ее распространителем среди жителей далекой, но очень связанной с Украиной Сибири². В увеличении подписки, тиражности мы, как и любая газета, нуждаемся. “Голос гражданина” издается в Житомире, но является газетой республиканской. С искренним уважением литературный редактор В.Михальченко. 5 ноября 1990 г.³”.

² Для реалізації цього побажання Я.Зайко поруч надрукував таке: “Публикуя данное письмо, редакция высылает М.И.Устименко гонорар – 100 экземпляров газеты и подписку на «Голос гражданина» на 1991 г. бесплатно”.

³ Матеріали готувалися до друку наприкінці 1990 року, але публікація відбулася в 1991-му.

М.Устименко серйозно поставився до нашої пропозиції й писав нам, ми ці дописи публікували. До одного з них, “Мрак полярной ночи светлеет” у №14 (45), було в газеті додано мій коментар: “Автор напечатанного выше письма – М.И.Устименко – несомненно, наш единомышленник. Однако не со всеми положениями его материала редакция может безоговорочно согласиться. Видимо, пребывание вдали от Украины делает его восприятие жизни в нашей республике не полностью адекватным самой этой жизни. Например, предложение 2-е об охранных грамотах «хорошим» неукраинцам в Украине было бы оправданным при атмосфере грозящих вот-вот разразиться погромов... К счастью, Украина весьма далека от подобной атмосферы. 3-е предложение, касающееся крымских татар, смахивает на холодный политический торг в духе Молотова-Риббентропа, а не на реальные демократические стремления обеспечить гражданские права всем жителям Украины. Программы демократических движений и партий (пункт 4) печатались и печатаются – и не только в нашей газете. 8-е предложение – либо юмор, либо оно невольно походит на провокацию, хотя в 6-м предложении М.И.Устименко предупреждает против провокаций; 11-е предложение не совсем демократично и противоречит практике демократических обществ относительно свободы въезда и выезда. Редакция надеется, что читатели выскажут свои мнения по вопросам, затронутым М.И.Устименко и этим нашим комментарием”.

І читачі таки висловлювали свої міркування з цих питань. Інколи ці міркування були ще більш рішучими, ніж у М.Устименка. Так, у №19 за 1991 рік “Голос” опублікував статтю вчительки з Херсона О.Розан “Єднатися демократам!”. Матеріал був настільки гострим, радикалістським, що головний редактор вирішив супроводити його моїм (від імені всього часопису) висновком: “Редакція не поділяє думок авторки відносно неконституційних, непарламентських шляхів демократизації України, її узагальнень щодо неукраїнців в Україні, її атомнонаручникових перспектив на адресу нинішніх комуністичних можновладців. Але ми вважали своїм обов’язком оприлюднити крик душі, яка не може байдуже дивитися на те, що зробила Система з її та нашою Батьківщиною, з великим і нещасливим народом”.

Аналогічна ситуація мала місце й у №75 (108) за 1991 рік – тільки з більш національним, аніж соціально-політичним аспектом. М.Жуков із Севастополя назвав свою велику статтю рішуче та відверто: “У Росії нема будуччини, бо попереду у неї – націонал-соціалізм”. Тепер, по 17 роках після публікації, нехай кожен сам робить висновок, мав чи не мав автор зі зросійщеного Криму резон для таких думок, але тоді редакція вважала за потрібне супроводити статтю таким коментарем:

“ВІД ЛІТРЕДАКТОРА. М.Жуков має, безперечно, розум аналітичний. Тож невже він не збагне, що це примітивно – звеличувати себе чи свій нарід приниженням іншого народу? Наш автор справедливо виступає проти ідеї російського месіянства, але, виносячи великому народові смертний вирок (“У Росії нема будуччини”), хіба він не йде сталінським шляхом звинувачення не людей чи устроїв, а саме народів, не натякає тим самим на месіянство “сусідів” Росії, в яких будучина є?

У №35-36 (66-67) з’явився матеріал киянина-робітника І.Сидорова “В преддверии принятия Конституции” з наступним моїм резюме: **“От редакции.** Представляется, что в предложениях И.В.Сидорова пункты 3 и 4 противоречат друг другу: если СССР не может быть признан государством (п.3), то зачем ему вообще Конституция – атрибут “государства” (п.4)? Неясно, как сюда “пристыковать” пункт 5, согласно которому республики могут входить в состав СССР и как в федерацию (а это – государство), и как в конфедерацию (а это – союз государств). Ср. с этим строгую логичность пункта 6 о президенте”.

Але, звісно, найрезонанснішим у 1991 році було число 22 (53) “Голосу громадянина”, яке вийшло ще до ГКЧП й мало підзаголовок “Ленініана. Випуск №2”. В ньому були опубліковані вірші, публіцистична проза й малюнки М.Носенка з Сумщини, спрямовані проти Леніна та ленінізму. На якому рівні це було виконано, стане ясно трохи

пізніше, а поки що – про автора. Він досить часто надсилав до газети свої твори, ділився автобіографічними даними, з яких було зрозуміло, що “найгуманніша” радянська система довго обробляла його у психлікарні; матеріали були, на мій погляд, грубими й доволі примітивними – вистражданими, але одноманітними, і про це я якось написав записку Я.Зайкові.

Я мав пряме відношення до зближення М.Носенка з нашим часописом, бо в №28 за 1990 рік було опубліковано мого листа до цього автора (зі змісту листа читач зрозуміє, що М.Носенко мав фінансові проблеми і що тут передано й думку Я.Зайка):

“Миколо Гавриловичу!

Дякуємо Вам за слова щирої прихильності до нашого видання, за все, щό Ви надіслали. Ваші вірші обома мовами ми (з деякою правкою і скороченнями) маємо намір з часом надрукувати (з *часом*, бо портфель редакції перевантажений і вже маємо запас матеріалів на найближчі 6-7 номерів).

Щодо роботи в редакції, то запрошуємо бути нашим кореспондентом по Сумській області – на договірних засадах, як працюють в “Голосі громадянина” всі журналісти.

Гонорар – це й є журналістська зарплата. Пишіть не тільки вірші, а й публіцистику, хроніку політичної боротьби на Сумщині. Пропонуємо також статі розповсюджувачем “Голосу громадянина” (із 100 карбованців, одержаних за продаж газети, – 15 Ваші). Якщо будете згодні, треба буде Вам один раз приїхати з паспортом до нас і звернутися (якщо не буде редактора) до нашого головного бухгалтера.

Ми були б Вам вдячні, якби Ви посприяли нам і відносно ширшої передплати нашої газети серед Ваших земляків.

З найкращими побажаннями

літературний редактор **М.О.ЛЄЦКІН**”.

Та повернімося до №22 за 1991 рік. Присвячуючи цілий номер газети Носенковій “Ленініані”, головний редактор розумів, на що йшов, – йшов сміливо, однак за традицією, яка вже склалася, трохи убезпечив редакцію отою моєю запискою: “**Відгук на одну із статей М.Носенка.** Я виправив, наскільки це можливо, але друкувати б не став у газеті (я пояснював нещодавно на прикладі одного з попередніх матеріалів М.Носенка). Людина все-таки хвора, хоч це вина не її, а тієї Системи, яку вона описує (але описує неймовірно одноманітними лайками). **В.МИХАЛЬЧЕНКО**, літредактор”.

Що тут почалося! Шквал гнівних філіпик проти “Голосу громадянина”, прокльони і плювання, публікації в комуністичних (на той час) газетах, стурбованість мандатної та з питань депутатської етики комісії Верховної Ради України й її претензії до Я.Зайка... Та головний редактор залишився вірним собі: у №37 (68) він опублікував увесь цей гнів, розбавивши його й матеріалами на підтримку редакції. Наведу тут лише ті відгуки чи уривки з них, в яких “здіяний” я, тобто ті, де є посилання на процитовану мою ремарку, не сортуючи їх і не називаючи авторів:

“Прочитавши цей номер, не можемо погодитися з літредактором Михальченком, що це пише хвора людина. Думки виражені логічно й дотепно, малюнки вдалі. А що здорово лає систему – так це природній біль і крик душі за замарнованими в психушках 20-ма роками життя. Роками, які могли б бути найкращими в його житті” (Тернопілля).

“Нашкрябала це “откровения”, як публічно мусив визнати в “Голосі” його літредактор В.Михальченко, “хвора людина”, щό 20 років лікувалася у психлікарнях. Поезією і живописом у тому шкрябанні, зрозуміло, й не пахне, зате різко тхне від неї специфічним смородом. Які тільки “неймовірно одноманітні лайки” (думка того ж Михальченка) не вживає автор “Ленініани” “великомученик Микола Носенко” з редакторського благословення Я.Я.Зайка” (передрук із газети “Житомир”).

“А потім іде відверте знущання над пам’яттю Ілліча. Правда, на останній сторінці вміщено і відгук на одну із статей М.Носенка. “Я виправив, – пише літредактор В.Михальченко, – наскільки це можливо, але друкувати б не став у газеті. Людина все-таки хвора, хоч це вина не її, а тієї Системи, яку вона описує (але описує неймовірно

одноманітними лайками)”. Так і хочеться вигукнути: причому тут Ленін, коли в людини хворе сприйняття?” (передрук із газети “Радянська Житомирщина”).

Тут була опублікована й моя стаття “Поміркуймо спокійніше” на тему ленінського спадку, його переосмислення та згаданих відгуків на “Ленініану”; цю статтю не буду наводити через її доволі солідний обсяг, натомість процитую те місце із бесіди Я.Зайка з головою згаданої парламентської комісії, де згадується й моя ремарка:

“Голова Мандатної Комісії і з питань депутатської етики Верховної Ради УРСР В.Рябоконь, людина собою, схоже, непогана, підійшов до мене і зажадав, аби я написав пояснення, як це трапилося, що “Голос громадянина” надрукував добірку антиленінських віршів і малюнків М.Носенка “Ленініана”.

- Дуже просто. Носенко приніс матеріали, редакція неодностайно схвалила їх до друку, вмістила альтернативну думку літредактора і віддала доробок новомученика на суд читачеві”.

На завершення теми “Ленініани” відзначу, що по деякім часі, коли я прийшов до редакції, колеги сказали мені: “Добре, що вас учора тут не було, бо приїздив Носенко й був рішуче налаштований побити вас за те, що ви обізвали його хворою людиною”...

Наступного, вже незалежницького 1992 року “Голос громадянина” ще виходив до осені в Житомирі (потому перебазувався до Києва, до парламентського робочого місця головного редактора). Я продовжував управлятися з коментарями до авторських матеріалів, а Я.Зайко інколи пускав їх до читача. Так, число 7 вмістило статтю М.Харкова з Криму “Крим і третій Рим”, де піднімалося питання про доцільність територіального розширення України; тут же був і мій заключний “акорд”: **“Від редакції.** Наш шановний автор не зміг до кінця втриматися у своїй справедливій борні на позиціях цієї самої справедливості. Звідси – його остання загрозлива фраза, яка навряд чи розширить територію України, а надати їй імідж агресора здатна”. А в №11 після колективного матеріалу з Житомирського району “...Тягне все, що тільки їй під силу” була надрукована моя думка: **“Від редакції.** Життя викидає неабиякі фортелі. Ось і тут: колгоспний лад душить молоде українське фермерство, а колгоспники шукають захисту від рідної колгоспної мафії... в Асоціації фермерів, в її газеті!⁴ При цьому питання ставиться не про саму систему колгоспів – поживне середовище для мафії, а лише про знищення того, що не дає життя простим людям... Бідні колгоспники!”.

Звісно, “газета всіх і для всіх” публікувала читацькі дописи не лише з політичних питань – тож і мені доводилося відгукуватися (за бажання головреда) на них публічно. Наведу два приклади таких післямов:

“Шановний Аркадіє Степановичу!

Ми щиро вдячні Вам за теплі слова про нашу газету і пропозиції щодо відкриття сторінок гумору та еротики. Можете переконатися з надісланих Вам примірників, що ми вже дещо зробили в цьому напрямку.

Будемо раді отримати від Вас афоризми. Надсилайте, будьте ласкаві” (№28 за 1990 р.).

“Шановний П.А.Дячук, дякуємо Вам за позитивне ставлення до нашої газети, за турботу про її авторитет серед читачів. Ми *надіємося*, що Ваша *надія* довіряти нам залишиться незламною, а для цього виконуємо Ваше прохання. Червоноармійськ у ХІІ-ХУІ ст. називався **Чортоліси**, з ХУІ ст. по 1935 р. – **Пулини**, а з 1935 р. носить сьогоднішнє найменування (про це Ви можете прочитати на 630-631 сторінках книжки “Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область”, що вийшла 1973 року в Києві). Ваша глибокоповажна теща, дай їй Господь довгі роки, не могла жити в ХІІ-ХУІ століттях і тому назви **Чортоліс** – **Чортоліси** пам’ятати не може. Але є історична пам’ять, більша за тещину.

⁴ Даний номер «Голосу» мав підзаголовок «Фермер – вільний селянин».

На цьому тлі випадок із триденними хлібними перебоями у Червоноармійській торгівельній мережі, на який Ви посилаєтеся і про який ішлося в публікації Хоми Брута, виглядає дрібницею. Наша доба – це ера повальних дефіцитів, і всім відомо, що влітку 1990 р. на певний час у категорію дефіцитів по всьому СРСР попав і печений хліб (може, в Україні це було менш відчутним). Тож завбачлива матуся Вашої дружини, купивши колись хліба більш як на два дні, могла й не помітити тимчасових труднощів із хлібопостачанням.

...Отож: тещу поважай, але ж не зводь її до абсолюту! Теща – це ще не істина в останній інстанції” (№11 за 1991 р.).

Я вже наводив опубліковані в “Голосі” й поза його шпальтами відгуки на мої “післямови”. Ці відгуки, як помітив читач, були в контексті роздратування. Однак були й винятки. Наведу приємне для мене звернення читача, опубліковане в №51 за 1991 р.:

“ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ В.МИХАЛЬЧЕНКО!

Пробачте, гортаючи Вашу газету, ніде не знайшов Вашого імені та по батькові. Звернутися рішив лише до Вас особисто, оскільки ще в квітні одержав від Вас теплого листа у відповідь на мої вірші, надіслані до “Голосу”.

Отже, про все по порядку. В грудні минулого року, повертаючись до Вінничини з рідного села в Малинському районі, проїжджав автобусом через Житомир. На автовокзалі придбав два примірники сміливого і правдивого, як на той час, “Голосу громадянина”. Газета за своїм антикомуністичним напрямком, змістом мені сподобалась, оскільки і сам у своїх віршах нещадно борюся зі злом і системою, яка його породжує. Ви з ними знайомі. Перший раз я Вам надіслав декілька. Потім одержав від Вас листа, в якому Ви обіцяєте мені місце на сторінках Вашого видання. Але то були часи, коли правила комуністи, а опозиційна преса була на становищі підпільної. Я вірив, що “Голос” зазвучить на повну силу. І надіслав до редакції ще три вірші.

І ось уже після провалу путчу я знову побував у важливих справах в краю Поліській, де пройшло дитинство. Як я був радісно здивований, коли на тому ж таки житомирському автовокзалі відразу закупив усе, що друкується Вашим виданням, в тому числі “Сказку о пароходе”. “Голос громадянина” зареєстрований, легальний, і його читає весь світ. Вітаю з перемогою!

Надіюсь, що тепер у мене більше шансів бути в числі авторів Вашої і нашої газети. Спробую передплатити її на наступний рік. У нас її придбати в кіосках неможливо, бо сюди вона не доходить, а тому, як і в попередніх листах, прошу: якщо надрукуєте щось із моїх творів, то надішліть, будь ласка, мені той примірник. Це і буде мій гонорар.

Про всяк випадок надсилаю ще дещо з нових віршів. Хотілося б порадитися з Вами, чи не можна було б видати добірку віршів. Я міг би приїхати до Вас, показати їх. Може, щось і підбрали б. Чекаю Вашої відповіді з нетерпінням.

З повагою **Ф.ШАЙДЕЦЬКИЙ**,
с.Окладне на Вінничині”.

Прохання автора було задоволене: в цьому ж числі газети опубліковано його поезію “Мій Бог”, а нижче – таке редакційне оголошення:

“Шановні автори! Гонорар ми надсилаємо здебільшого газетами.

У видавництві “Демократ” можна замовити випуск збірки поезій, повісті чи роману... на папері автора”.

Читач, мабуть, помітив, що деякі з моїх післямов до авторських дописів були досить великими й самі наближалися за розмірами до статей. У зв’язку з цим зазначу, що я в “Голосі громадянина” друкував і справжні публіцистичні статті, тобто відносно самодостатні матеріали, не прив’язані до чиїхось публікацій; з гордістю згадую, що Яків Зайко в цілому прихильно ставився до такої моєї творчості. Звісно, я тут не можу наводити ті мої статті – мабуть, коли-небудь випущу їх окремим виданням. Те ж саме стосується й моїх поезій, опублікованих у “Голосі”; для мене тут особливо важливим є те,

що я вперше в житті передав до друку своє *українське* віршування, тоді як російського в мене за 17 років життя в Росії було достатньо. Я ж на завершення цих спогадів про участь у житомирській політичній весні зупинюся на таких аспектах.

Співпраця в “Голосі громадянина” дозволила мені в 1990-1992 роках познайомитися і зблизитися з деякими цікавими людьми, а то й знаковими постатями. До них належить Юрко Гудзь, який часто бував у редакції, не маючи постійного місця праці; ми з ним прониклися взаємною симпатією і часто розмовляли на літературно-мистецькі теми. Працівником редакції був доволі відомий і досить скандальний літератор (нині покійний) Микола Мещеряк. Він головним чином заробляв на життя розповсюдженням газети й оригінально її рекламував; номер, у якому йшлося про популярну тоді уринотерапію, він продавав під вигуки: “Не їдьте в Саки – пийте сцяки!”. Звісно, час від часу редакцію відвідували співголови Громадянського фронту, народні депутати України Олександр Сугоняко та Віталій Мельничук, а також і нардепка СРСР Алла Ярошинська. В нас інколи бували й, говорячи сучасною мовою, корпоративні вечірки, на яких панувала невимущена атмосфера спілкування. Бували в нас і журналіст Михайло Сидоржевський (нині головний редактор газети “Літературна Україна”), і один із керівників Народного руху України на Житомирщині Олег Ігамбердієв...

Напружені відносини між “Голосом громадянина” та тодішньою радянською владою відчувалися в усьому. Йдучи до редакції з педінституту чи до педінституту з редакції (основним місцем моєї роботи був саме педінститут), я інколи зустрічав біля “Білого дому” колег по вишу й чув запитання: “Михайле, що ти тут робиш?”. – “Прогулююся”, – не дуже оригінально брехав я, розуміючи, що старе керівництво інституту не подарує мені співпраці з радикально-опозиційним органом преси... І чув у відповідь таке, що свідчило про ілюзорність моїх спроб заховатися за псевдонімами: “Не вигадуй, ти не гуляєш, а йдеш до Зайка (чи від Зайка); дивися, щоб не нарватися на неприємності”... Двічі чи тричі офіс редакції було в нічний час пограбовано, забрано літературу та архіви (тоді зник і мій особистий українсько-російський словник, який я приніс до редакції з дому для постійного користування); Я.Зайко звертався до міліції, та, звісно, обіцяла розслідувати справу, однак розслідування, очевидно, є важким і триває досі...

Нервували нас і стосунки з обласною друкарнею – державним поліграфічним підприємством. Скільки не чергували там по вечорах так звані “свіжі голови” (і я в тому числі), газета назавтра виходила малограмотною, винних у цьому знайти було неможливо, а головному редакторові потім тикали в очі (особливо в Києві нардепи) великою кількістю помилок. Був навіть такий випадок: одній із сторінок ми дали римовану назву “Прихильники Івашка”⁵, вам буде важко”. Вранці розгортаємо газету й бачимо нісенітницю: “Прихильники Іванова, вам буде важко”; і скільки не билися ми, намагаючися з’ясувати, на якому етапі та з чієї вини відбулася така “правка”, домогтися результату не вдалося. Вершиною ж такої “співпраці” з облдрукарнею стало ось що. Наприкінці 1990 року Я.Зайко звернувся до мене: “Михайле Олександровичу, ми плануємо випустити російськомовну брошуру про академіка-правозахисника-дисидента Андрія Сахарова з матеріалами, які в Україні не друкувалися. Прошу вас, як кваліфікованого доцента-філолога, стати коректором цієї книжки, щоб до неї не було претензій з точки зору грамотності”. Я з радістю погодився, уявляючи своє прізвище поряд із прізвищем славетного науковця і сміливого політика. Добре знаючи процедуру коректорства, я тричі вичитував гранки, розписуючися на кожній сторінці. Коли була завершена третя коректура (найлегша з усіх трьох), директор друкарні запропонував мені розписатися, крім кожної сторінки, ще й на титульному аркуші, що я і зробив, бо так було прийнято. З великим хвилюванням і головний редактор Я.Зайко, і художній редактор О.Рихлюк (відомий поет, який по деякім часі трагічно загинув), і я (коректор) розгорнули видану на початку 1991 року збірку “Сахаров. Таким он был” (Житомир, редакция газеты

⁵ В.Івашко – тодішній перший секретар ЦК КПУ.

“Голос громадянина”) – й були приголомшені її безграмотністю, освяченою моїм доцентсько-коректорським прізвиськом: книжку було видруковано на основі перших, найбільш безграмотних (так завжди буває, це природньо) гранок. Ми цілою комісією кинулися до директора друкарні: “Що й за яким правом ви наробили?!”. – “А нічого ми не наробили, ось підпис вашого коректора”, – спокійно відповідає директор і показує мій підпис на титульному аркуші третіх гранок. “А де самі гранки?” – питаємо. “А ми вже їх знищили, бо немає такого закону, щоб зберігати їх”... Так і залишилися ми з носом, і Яків Якович змушений був до кожного з 50000 примірників робити вклейку із сумно-жартівливими поясненнями читачам ситуації, а я й досі зі змішаним почуттям гордості й сорому дивлюся на це нещасливе видання.